

Széchenyi István eszméi Szekfű Gyula munkásságában a Trianon utáni Magyarországon

Szekfű Gyula egész történészi, esszéírói és publicisztikai pályafutásának, valamint közéleti szereplésének egyik – ha nem a legfőbb – magyar kulcsalakja Széchenyi. A közelítés hozzá alapvetően kétféle: mint a magyar történelem mások által is nagyra becsült személyisége, a XIX. század egyik legjelesebb magyar gondolkodója, hiperaktív cselekvő és sokat szenvedő hőse Szekfű történetírói munkásságában szakszerű mérlegelés eredményeképpen (bár érzelmektől, sőt az általa egyébként leértékelt lírai felhangoktól sem mentesen) kerül be a nemzet történeti panteonjába. *Eszényként* jelenik meg ennek során, ám értelmezett helyzetekben, célszerűen végiggondolt és így kézenfekvő következtetésekkel. Van egy másik aspektusa, mondhatnánk ünnepi és erősen lírai, az olvasókra elsősorban érzelmileg hatni akaró, kifejezetten és közvetlenül nemzetnevelői szándék is más megközelítései során: ezekben az esszé-szituációkban már nemcsak eszménnyé, de a mindennapi emberek és hősök által soha el nem érhető princípiummá is magasztosodik e jeles nagy magyar. Olyan esszé-gondolkodásnak a fölülkerekedéséről van szó ilyen esetben, amelyben már nem a gondolkodás tárgya a főszereplő, hanem egy másodlagos erő: a tárgyról valamely célzattal kialakított gondolat- és érzelemvilág dominálja a közlést. A helyzet azonban nem úgy áll, hogy az első „szerep” a szakmunkáké, míg a második a mindennapi értelmiség szélesebb rétegeinek szánt, „alkalmi” írásainak a sajátja; hanem azt figyelhetjük meg, hogy a szépírói erényekkel is rendelkező, rendkívül rutinos szerző mint író előre eldönti egyes írásainak célját, s ehhez igazítja mondanivalójának hangnemét, stilisztikai auráját.

Lássunk erre egy karakteres példát, ezúttal egy alkalmi folyóiratcikket.

A Magyar Tudós Társaság (későbbi nevén: akadémia) százéves ünnepén cikket jelentet meg a *Napkelet*ben, amely a szerzőnek az egyik legtisztább, legőszintébb, egyszersmind tárgyilagosan kritikus publicisztikája.¹ (Közbevetjük: egy viszonylag korai, de már a *Három nemzedék* után megjelent írásáról van szó.) Abból indul ki, hogy az akadémia megajánlása elsősorban szimbolikus lépés

MONOSTORI IMRE (1945) irodalomtörténész, az *Új Forrás* folyóirat volt főszerkesztője.

1 Szekfű Gyula: Széchenyi ünnepe. *Napkelet*, 1925/1–5., 347–350.

volt Széchenyi részéről: a nemzet szolgálatában akart látható és követhető példát adni. Ugyanakkor szünet nélkül és nagy vehemenciával ostromozta a rendi világ felsőbb polcain tanyázókat. „Példátlan, minő kifejezéseket tűrt el az ország Széchenyitől anélkül, hogy nemzetgyalázás miatt [...] perbe fogták volna.” De egyáltalán nem azért nézték el, tűrték el neki mindezt, mert egyetértettek vele, hanem „anyagi függetlensége és megközelíthetetlen származása miatt”.² S itt megáll Szekfű, fordul egyet – és az aktuális magyar parlamentarizmus működésének reménytelenül kóros állapotát hozza előtérbe. Leszögezi, hogy a nagybirtok a mai állapotában még mindig nagy hatalom, ám a nagybirtokos már nem az: elvesztette a Széchenyire emlékeztető reformokat követelő lehetőségét és képességét. Jóllehet a mai főrend is beszélhet mindenről a tudatlan és bámuló tömegnek, ám a modern demokráciák pártrendszerei miatt ki van szolgáltatva saját pártja vezetőinek. „Maga Széchenyi sem lehetne egyéb a parlamentarizmus korszakában [...] mint befolyástalan előkelő idegen.” (Sőt, már az 1848-as parlamentben is meg volt kötve a keze, nem lehetett vezető szellem többé, csak egy a sok közül.) A még nagyobb baj az – folytatja Szekfű –, hogy a modern parlamentarizmus viszonyai között a párteberek kormánya alatt megszűnt a felelősségre vonás, mivel a párt önmagát védi elsősorban és mindenkor: egy-egy vezető tagját ugyan visszavonja, ha nagyon kell, messzemenő következménye azonban ennek nincs. Szekfű helyzetértékelő következtetés igen szigorú. „Mindenkinek csatlakoznia kell a meglévő hatalmasságokhoz, ha élni és ha működni, alkotni akar. [...] A hatalom felváltva vándorol egyik osztálytól a másikhoz, ma a kloákák mélységében, holnap a nagyúri szalonokban üti fel tanyáját, de sehol sem marad meg állandóan, mert váltakozó házigazdáinak egyike sem gondol önmagán kívül másra, és egyik sem képes pillanatnyi hatalma mámorában a holnappal is törődve a társadalmi erők élő kapcsolatait méltányolni.”³ Akárhonnan nézzük, ez radikális hang: a modern liberális pártalakulatok által létrehozott és működtetett parlamentáris demokrácia éles bírálata.

Láthattuk: ebben az alkalmi írásban Széchenyi csak ürügy, a reál való hivatkozás egyben a tőle, a politikai elitnek az ő eszméitől való végzetes eltávolodást van hivatva érzékeltetni, bizonyítani. Szomorú higgadtsággal, nagy tudással s magabiztossággal.

A „legnagyobb magyar” alakja természetesen jóval korábban feltűnt már Szekfű munkásságában. Markánsan az 1917-ben németül, egy évvel később magyarul is megjelent könyvében, *A magyar állam életrajza* című viszonylag rövid, ám világos vonalvezetésű és könnyen áttekinthető összefoglaló munkájában. Sokat időz – érhető módon – Szent István alakjánál, majd később kijelenti, hogy: „A magyar nemzeti államiság történetében Széchenyi alakjával egyedül Szent Istváné mérkőzhetik”, azaz a két magyar történeti idolt egy szintre helye-

2 I. m. 348.

3 I. m. 349–350.

zi, hasonló értékrendi keretekben helyezi el.⁴ Szekfű Széchenyije morálisan is óriási reformátor. A modern nemzetnek ő az igazi megalapítója, mégpedig azért, mert ő szakadt el először és tudatosan a régítől, s lett egy új Magyarország hírnöke. Ha nem keresztetik terveit, az ország néhány évtized alatt a saját erejéből megújult volna. Programja összességében semmi olyat nem tartalmazott, ami Bécs szempontjából elfogadhatatlan volt. S következik most egy látszólag – Szekfűtől legalábbis – paradox következtetés: az akkori bécsi kormányt terheli a felelősség e program meghiúsulása miatt: magára hagyta Széchenyit, míg nem az itthoni radikális követelések túlléptek rajta, így végül az egész reformprogram háttérbe szorult. „Az eredetileg arisztokrata származású reformművet így maga Metternich változtatta át visszautasításával demokrata-liberálissá. Ez új eszméket Széchenyi környezetének legtehetségesebb tagjai vették át, kik elhagyván eddigi vezérüket, a kormány ellenzékének radikálisabb árnyalataihoz csatlakoztak.”⁵ Vagyis: Kossuthékat valójában sarkallta és bátorította Bécs elutasító döntése és politikája a magyar reformok ügyében, s ennek következtében csúszott át a politikai vezetés a hazai liberális-radikális erők kezébe. (Látszólagos paradoxont említettünk az imént, már ami Szekfű ítéletét illeti a Habsburg politikai elittel szemben. Nem pontos ugyanis az a korabeli és későbbi statikus ítélet, amelyben a történezt egyértelműen „Habsburg-pártinak”, mintegy hazafiatlan, szabadságellenes beállítódású véleményformálónak minősítették. Sokkal inkább arról van szó, hogy Szekfű igyekszik „tárgyilagos” maradni a több évszázados perben, számára elsődlegesen a *birodalmi* gondolat a meghatározó, s ami ennek sikerével szemben fogalmazódik meg, lett légyen az akár bécsi, udvari eredetű, az ő számára veszélyes, tehát bírálendő elemként szerepel.)

Szekfű nagy figyelemmel és szakszerűséggel elemzi később is a Széchenyi és Kossuth között meghúzódo elvi és politikai ellentéteket, s munkássága során végig, öregkori nagy esszéje, *Az öreg Kossuth* (1952) megírásáig elítélőleg szól róla, illetve – a másik oldalon – Széchenyit magasztalja fel, teszi meg a magyar politikai gondolkodás és a mindenkori reformpolitika elérhetetlen magasságú és minőségű képviselőjévé. Ugyanakkor – másfelől – állandó hivatkozási alap-pá teszi meg, aki a lelki megújulás, a szociális érzékenység és a gyakorlati minőség változtatások példatára, hivatkozási pontja lesz műveiben.

A Három nemzedék Széchenyi-képe

Mindezek az összefüggések könnyen megérthetőek, ha arra gondolunk, hogy a vesztes első világháború, a forradalmak és Trianon után a magyar társadalom – benne a magyar értelmiség nagy része – óvakodott, sőt rettegett még egyszer hasonló nemzetbénító történelmi helyzetbe kerülni, s magától értetődően azon

4 Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza. Történelmi tanulmány.* Bp., [1818] Dick Manó Könyvker. [Hasonmás kiad.] Bp., 1988, Maecenas, 177.

5 I. m. 192–193.

volt, hogy múltértelmezésével – például Széchenyi István működésének értelmezésével – hozzájáruljon a konszolidált magyar politikai viszonyok létrejöttéhez, s valamiképp – a pótolhatatlan veszteségek tudomásulvétele mellett is – tovább élhetővé váljon a sokat emlegetett, dicsőnek nem mindig érzett, de mégiscsak életre ösztönző magyar múlt. Jól át kell gondolnunk mindezeket az összefüggéseket, amikor arról folyik a vita, hogy például a *Három nemzedék* (első megjelenési ideje 1920, tehát Trianon éve, Szekfű 1920 júliusában, Bécsben fejezte be a kéziratot) valóban igazolója (!) volt-e az ellenforradalmi rendszernek (különösen ama tények ismeretében, hogy a könyv megjelenésének évében még nem is létezett a Bethlen István-i rendszer, sőt még Horthy Miklóst is csak 1920. március 1-jén választotta az országgyűlés kormányzónak), vagy valamilyen más összetevőket is érdemes figyelembe venni a múlt évszázad egyik legnagyobb történeti-politikai sikerkönyvében s körülötte lapozgatva. Látni való persze, hogy Bethlen és köre nagy érzékenységgel reagált a szekfűi narratívákra, nem véletlen, hogy egy újonnan alapított folyóiratot (*Magyar Szemle*) bíztak rá, egyik szellemi, értelmiségi bizalmasuknak tekintik stb. Hiszen arról írt Szekfű ebben a később hírhedtté vált (hiszen hírhedtté tette a szerző politikai és ideológiai ellentábor) magisztrális munkájában, amely a modern kori magyar történelem olyan értelmezését teszi lehetővé – Szekfű szerint tényé –, amely azt sugallja és mondja, hogy a XIX. század második felének és a századforduló körüli időnek a modernizációs képlete Magyarországon téves és rossz volt: *legfőképpen a liberális parlamentarizmus és a radikális eszmék* szervesen megjelenése és erőteljes romboló hatásai miatt. S nem elsősorban a zsidó befolyás megerősödését kárhoztatja, hanem az általános, a mindenféle romlás okát: az önmaga körül forgó, berozsdásodott, végtelenül korrupttá és használhatatlanná vált magyar elit és félelit *liberálisnak hazudott* s ennek megfelelően tragikusan kisiklott, végül katasztrófába jutott politikáját. Magától értetődik, hogy a bethleni rendszer ideológiája szívesen használta fel a szekfűi történetfelfogás számára hasznos elemeit, ám még ez sem indokolja, hogy Szekfűt az egész rendszer kialakulásának és működésének a szellemi bűnbakjává tegyék. Ugyanis ő semmit sem igazolt és semmit sem javasolt előre: a *Három nemzedék* magyarázatot keresett – visszafelé tekintve az időben – a magyar történelemben és ideológiatörténetben. Az övé csak egy válasz volt – *saját eszményei szerinti válasz* – a lehetséges magyarázatok között (mondjuk Bibó Istváné vagy Németh Lászlóé egészen más eredményt hozott). Az pedig magától értetődik, hogy – említettük már – a konszolidáció modelljének kialakításához az uralkodó elit fölhasználta, sőt igen megbecsülte a neves történész politikailag felhasználható téziseit, következtetéseit. S magát a személyt, Szekfű Gyulát is. Kétségtől: a Szekfűre hivatkozás vagy gondolás a liberalizmus, a radikalizmus, a zsidó térfoglalás, a nemzeti kisebbségek és más nemzetpolitikai kérdésekben ezek után túlnyomó részt egybeesett a rendszer hivatalos fő politikai és ideológiai téziseivel.

A *Három nemzedék* (alcíme szerint *Egy hanyatló kor története*) első könyve első fejezetének címe: *Széchenyi István konzervatív reformrendszere*. Gyakorlati politi-

kájának Szekfű szerint két alapeleme van: „a Magyar Parlag – ez a valóság és a Magyar Erény – ez a posztulátum”.⁶ Széchenyi nemcsak az ősi alkotmányból kizártakat akarta felemelni, de az alkotmányon belül „sínylődőket” is: reformprogramja tehát egyetemesen magyar. Első lépésként a nemzeti jólét emelését kívánta megoldatni, mégpedig úgy, hogy – Magyarországnak Ausztriához való viszonyát sérthetetlennek tekintve – az egész, a teljes magyar alkotmányt vette revízió alá. Miért is óvta ettől a közjogi torzsalkodástól a nemzetet? Azért, mert a két ország közötti közjogi viszony örökös előtérbe hozása korbácsolta föl leginkább a szenvedélyeket Magyarországon. Ugyanis voltak, akik a már régóta meglevő jogi állapotot tekintették mérvadónak, amelynek keretei között megfelelően érvényesült a magyar alkotmány; mások a tényleges, a praktikus állapotot vették alapul, amelyben a magyar önállóság erősen korlátozott volt. Ez a szembenállás fajult el Szekfű szerint – évszázadokon keresztül – a kuruc-labanc ellentété, és tette lehetetlenné a politikában a közös, indulatoktól mentes gondolkodást.

Ami az ideológiai és politikai kategorizálást illeti – folytatja Szekfű, s ezzel ki is emeli hősét a mindennapok csatározásainak teréből –, „Széchenyit nem tehetjük el sem a liberálisok, sem a konzervatívok rekeszébe, de még az eklektikusok közé sem, mivel igen kevés az, amit másoktól vett át rendszerébe.”⁷ Nála nincs efféle kettősség, nincs ilyen alternatíva. Az ő állásfoglalása a kereszténységéből származó politikai reformkonzervativizmus mellett szól. „Politikai rendszerét [...] konzervatív reformrendszernek nevezhetjük, ellentétben a liberális reformelvekkel.”⁸ Politikai szerepe tehát: *konzervatív reformer*. Azaz: a *haladás* s nem a *maradás* embere, ám ezt a haladást *nem liberális* szellemben képzei el.

Nem nehéz fölfedezni Széchenyinek a Szekfű által megrajzolt lelki- és jellemrajza s politikai szerepének értelmezése, valamint a szerző nagyon vágyott eszményi önképe közötti hasonlóságot: s ha történészi, közírói és politikai üzeneteket sugalló folyamatos szerepvállalásaira gondolunk a két világháború közötti időszakban, azt láthatjuk, hogy ő maga mindvégig megmarad konzervatív reformernek, minden igyekezetével és írásával ezt a virtuális jobbítást szolgálja. Azért csak „virtuálisat”, mert valódi, érdemi, nagy reformokra a rendszer komoly sérelme nélkül nem kerülhetett sor. Egyébként ez a *fölordhatatlan ellentmondás* teszi magát a szekfűi életművet is oly drámaivá, feszültté, ellentmondásossá, nem egyszer keserűvé, sőt kényszeressé.

A Széchenyi-portré rajzának itteni utolsó érdemi tételeként Szekfű kitér – a már *A magyar állam életrajzában* is előtérbe hozott – „keresztény-germán” megnevezés, történelmi fogalom értelmezésére. Szent István óta – fejtegeti – országunk annak a közép-európai keresztény közösségnek a tagja, amelyet – meg-

6 Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Bp., 1934, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. [Hasonmás kiadás.] Bp., 1989, ÁKV–Maecenas, 24.

7 I. m. 47.

8 I. m. 51.

különböztetésül a román kereszténységgel szemben – keresztény–germának nevezünk. „E közösség politikai rendszerében a keresztény tekintély elve egyesült a germán szabadság eszméjével, s hozta létre a görög-római és később rousseau-i liberális szabadság korlátlanágával szemben a méltányosság, a *sum cuique* [mindenkinek meg kell kapnia, ami neki jár] politikai elvét, mely minden egyesnek érdeme szerint enged érvényesülést. [...] A francia forradalom után Közép-Európa a Nyugat példájára elszakadt a keresztény alapoktól, és államaikat liberális elvek szerint rendezte be.”⁹ A keresztény–germán kultúrközösséghez tartozás egyik magyarrá tett, más példa nélküli iránya Széchenyi István életében és működésében található meg, méghozzá úgy és azáltal, hogy „Széchenyiben a keresztény–germán töből leválik egy új ág, a keresztény–magyar”.¹⁰ (E ponton is észrevehető a nemzetnevelői ethoszból fakadó pátosz, amely erősen befolyásolja Szekfű Gyula gondolkodását, következésképpen történetírói, valamint közírói működését: itt például a politikai eszményítés aktusában.)

A *Három nemzedék* utáni Széchenyi-kép

Szállóigékből, aforizmákból, különböző idézetekből álló gyűjteményt állít össze és ad ki a *Három nemzedék* megjelenése utáni évben, melyben Széchenyinek a valósi hiten nyugvó nemzeti küldetés szerinti érzéseit és gondolatait kívánja bemutatni. E könyvecske bevezetőjében Szekfű azon nézetének is hangot ad, amely szerint: „A magyar nemzetiség [...] nem egyéb, mint magyaros formában meglévő erkölcsös élet”, amelyet azonban nem élhettek meg Széchenyi korában, mivel az akkori politikai viszonyok nem teremtették meg a lehetőségét annak, hogy minden magyar saját lelkéhez és Isten parancsaihoz méltóan tudjon élni.¹¹

A húszas évek eleje egyik történetírói szakmai szenzációja a „politikai történetírásunk méltán tisztelt patriarchája”, Károlyi Árpád gondozásában, hatalmas bevezető tanulmányával és jegyzeteivel ellátott döblingi hagyaték, azaz Széchenyi István még ki nem adott írásainak kétkötetes gyűjteménye volt. Szekfű kétrészes recenziót ír az (akkor általa leginkább preferált, a jezsuita Bangha

9 I. m. 52.

10 I. m. 54.

11 *Széchenyi igéi*. [Összeáll. és] Előszó: Szekfű Gyula. Bp., 1921, Pallas Irodalmi és Nyomda Rt., 6–8. A kis könyvecske igen szórakoztató és tanulságos olvasmány, igazi ponyvára való népszerűsítő munka. (Szekfű később érzett is némi lelkifurdalást amiatt, hogy propagálási hevíletében ennyire leegyszerűsítette, szinte jelszavakká tette Széchenyi nagy életművét.) Efféle (értelmesen tanulságos) Széchenyi-idézetekkel találkozhatunk: „Sokan azt gondolják Magyarország – volt; én azt szeretném hinni: lesz!”, „A magyarnak semmi időben nem volt nagyobb, vagy legalább károsb ellensége, mint önmaga”, „[...]szavak dagályátul szédelő magyar”, „Egyedül önmagunkban van a feltámadás, ne felejtjük ezt soha”, „Minden ember rendet akar csinálni. Azért nincs rend.”; „Forradalom ránk nézve legveszélyesebb halálos betegség, nemzeti élet pedig a legfőbb cél”. (És így tovább.)

Béla szerkesztette) *Új Nemzedék* című napilapba.¹² Az ismertetés meleg hangú, szakmailag elismerő és tárgyilagos, a megrázó végjátzsma drámai fölvezetésével és ecsetelésével.

Egészen más témát érint: Széchenyi nacionalizmusát elemzi röviden egyik legfontosabb, *A politikai történetírás* című 1931-ben írt esszéjében. Többek között azt fejtegeti, hogy az a nemzeti történetíró, aki „a humanisztikum magaslatára emelt nacionalizmusról” képes alátekinteni vizsgálándó tárgyára, „elérte a történeti objektivitásnak egyáltalán elérhető mértékét”, mégpedig azért, mert ez a szemlélet nem a „szabadságideát” (vagyis a nemzeti romantikus történet szemlélet központi témáját), hanem „az emberi erkölcs és művelődés tükröződését keresi az egész nemzeti történetben”.¹³ Széchenyi nacionalizmusa is mindig az egésze tört, szintetikus látást és felfogást testesített meg: példának okáért a „kismagyar”, erdélyi szemléletet is csak mint a nemzeti lélek egyik formáját ismer-te el, „mely a másik, a nyugati, királypárti, katolikus nélkül a nemzeti élet teljességét soha sem eredményezhette volna; a magyar történetet emelkedett, igazi nacionalista szempontból tekintve csak e két történeti erő szintézisére lehet törekedni.”¹⁴ És ez a tézis – konkrétan és pontosan megfogalmazva – már a szekfűi történetírás egyik sarkalatos tétele is egyszersmind. Azaz: Széchenyi itt úgy szerepel, mint Szekfű történetfelfogásának igazolója, de meg is fordíthatjuk: a történetíró Szekfű Széchenyivel igazolja egyik fő tézisének érvényességét. (Ugyanennek a nacionalizmusnak a nemzetegységet jelentő erejére hivatkozik egy későbbi újságcikkében: „Hinnünk kell abban, hogy nacionalizmusunk egyszer olyan tiszta és nemes formákban fog tündökölni, aminőkben legjobbjaink, Kölcsey, Széchenyi, Vörösmarty képzeltek el maguknak.”)¹⁵

A Hóman-Szekfű-féle *Magyar Történet* XIX. századról szóló, Szekfű által írt részének értelemszerűen az egyik főszereplője Széchenyi. A vonatkozó fejezet címe pedig: *Reformnacionalizmus*, azaz Szekfű nacionalizmus-felfogása töretlenül siklik át esszéiből szakmunkába. Hangja itt visszafogottabb, mint korábbi vallomásaiban, a szaktörténész kissé szárazabb hitelességét képviseli. (Bár itt is olvashatunk efféle szakszerűen nehezen értelmezhető lírizált mondatokat, mint például a következő: „Övé az első és mai napig egyetlen reformrendszer, mely szervesen nőtt ki a magyar földből, s melynek minden íze csak a magyar faji egyéniségekben valósítható meg.”)¹⁶ Széchenyi valódi öröksége a „barokk rendiség” elleni fellépés, valamint a katolikus vallásosság volt. Megvetette a nemesi nemzetet, óhaja a rendi különbség nélküli nemzet volt. A rendi naciona-

12 Szekfű Gyula: A döblingi Széchenyi. *Új Nemzedék*, 1922. május 7.

13 Szekfű Gyula: A politikai történetírás. In *A magyar történetírás új útjai*. Szerk. Hóman Bálint. Bp., 1931, Magyar Szemle Társaság, 443.

14 Uo.

15 Szekfű Gyula: A honfigond. *Magyar Nemzet*, 1941. május 11.

16 Szekfű Gyula: *Magyar Történet. A tizenkilencedik és huszadik század*. Bp., [1933], Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

lizmus azért sem elégitette ki, mivel abból hiányzott a keresztény erkölcs (természetesen az összes ide tartozó erkölcsi és politikai konzekvenciákkal). A barokk kor idealizáló szokásaival szemben ki merte mondani: „Szegény kis haza, mégis elég csúnyácska vagy.”¹⁷ Eszménye: „az erkölcsi alapon egyesült oszthatatlan nemzettest”.¹⁸ Tragédiája több ok miatt következett be. Egyfelől az ő javasolt irányát nem követte a korabeli magyar nemesi értelmiség: „előbb-utóbb áttértek a liberalizmus enyhébb éghajlata alá”,¹⁹ másrészt Széchenyi már akkor veszített, amikor Kossuth még börtönben ült, mivel a szerves reformtörekvések, melyeket képviselt, óhatatlanul is szembe mentek a kormány és Bécs akaratával. Bécs ráadásul – ellentámadásainak következtében – a magyar nemesi liberalizmus radikalizálódását is elősegítette.

A *Három nemzedék* bővített újrakiadásában (az *Ötödik könyvben*, amelyben Szekfű a Trianon óta eltelt időszak feszültségeit elemzi, s próbál kiutat javasolni) Széchenyi István ismét úgy jelenik meg, mint abszolút viszonyítási pont, mint örök erkölcsi, nemzeti és politikai mérce. Szekfű konok erkölcsi igényességét, egyszersmind nem ritkán szólamszerű ismétléseit, hivatkozásait jól illusztrálja a vaskos könyv befejező pár gondolata, mondata: reméli, hogy megszületik és felnő „az új spiritualizmus nemzedéke, mely eltávolodva mozdulatlanság és forradalom egyképp veszedelmes pólusaitól, nem csak szóban és retorikában, de lélekben és alkotásban is visszatér Széchenyi István örök magyar programjához: reform és konzerválás, újítás és hagyomány szintéziséhez, a magyarabb magyarsághoz”.²⁰ Azt láthatjuk ebből a rövid idézetből is (de a szóban forgó könyv teljes bővítmény részéből még inkább), hogy a nagy történész mint reformkonzervatív nemzetjavító nem tud igazán „kitörési” pontokat találni (s különösen nem: javasolni) kora társadalmá megannyi súlyos problémájára: igyekszik a hit és az erkölcs – igen problematikus – mezején maradva tanácsokkal ellátni az ifjúságot s a nemzetet.

Racionálisan és szakszerűen folytatja Széchenyi-képe formálását – sok helyütt persze újrapetitését – Szekfű az 1935-ben napvilágot látott, vaskos, közel ötszáz oldalas válogatott és gondosan szerkesztett szöveggyűjteményének²¹ hosszú és tartalmas előszavában. (A kötet bevezetőjében részleges önkritikát gyakorol – konkrétan utalva az 1921-ben megjelentetett, *Széchenyi igéi* című aforizma-gyűjteményére –, s emlékeztet rá: a nagy magyar gondolkodó eszméit, „melyeket az ő életétől és kora viszonyaitól elszakítva mint maximákat, bölcs mondásokat adtunk a közönség elé, s így lett belőlük nem új, nagy nemzeti életnek friss kovásza, hanem régi retorikának új, de csakhamar elhasznált frá-

17 I. m. 108–109.

18 I. m. 115.

19 I. m. 138.

20 Szekfű Gyula: *Három nemzedék és...* 499.

21 *A mai Széchenyi. Eredeti szövegek Széchenyi István munkáiból. Kiválogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Szekfű Gyula.* (Bp., 1935) Révai.

zisai”.)²² Maga az előszó két részből áll, egy szakmailag elsőrangú pályaképből, valamint a Széchenyi aktuális jelentőségét méltató részből. Kiinduló gondolata az, hogy a nemzet életét nem az anyagi gyarapodás, hanem a nemzeti közösséget érintő *érzések és gondolatok* gyarapítása és minőségi javítása határozza meg. Vagyis elérkezett az ideje a nemzet felkészítésének: lelki, szellemi és érzelmi megerősítésének. (A harmincas évek közepén Magyarországon a mérvadó értelmiség legfogékonyabb, a diktatúrát elutasító része erről hasonlóképpen gondolkodott, függetlenül politikai, ideológiai stb. hovatartozásától.) Gróf Széchenyi István – mutat rá Szekfű – e tekintetben többszörös tanulsággal szolgál a ma embere számára. Például a nemzeti sorscsapások átélésének tekintetében. A nemzeti sorscsapások őt magát is felőrölték, együtt bukott nemzetével. Ezzel szemben a trianoni bukás – bár mindannyiunknak igen fájdalmas – nem vált ki végletes és végzetes összeomlást a ma emberéből. S most következik a feloldás, az új lap nyitása Szekfű részéről: Széchenyi „nem lehet senki számára példa, senki sem mondhatja önmagáról, hogy Széchenyi tetteit cselekszi újra, életét éli, mert Széchenyihez hasonló lelkületet a mi korunk nem termelt. Széchenyi tehát nem lehet egyéni példa, sőt azt hiszem, nevelési eszmény sem.”²³ E helyett s a múltba révedés helyett a „mai magyarság” időszerű problémájára hívja föl a figyelmet, természetesen Széchenyi szellemében. E sorskérdéseket két nagy csoportra osztja: az egyik kör a magyarság elhelyezkedése más népek és államok között, a másik pedig belső tagozódásunk. Megismétli rendíthetetlen felfogását 1867-ről: a Habsburg Birodalmon belül igaz, hogy némileg csorbult nemzeti „öncélúságunk”, ám minden külső veszedelem ellen biztosítva voltunk. Ma fordított a helyzet: „öncélúságunk virtualiter megvan, de naponként a halál torkában forgolódnunk, és nincs, aki a csapások egész sorozatától, Trianontól Genfig megvédelmezzon.”²⁴ Pedig a veszedelem nyilvánvaló – s ezen a ponton Szekfű szigorított világossággal és őszinteséggel, nemzetpolitikailag is reálisan fogalmaz. „Úgy a német, mint az orosz hatalommal szomszédságunkban számolnunk kell öncélúságunk ugyanolyan, sőt sokkal súlyosabb megcsonkulásával, valószínű formában, talán közjogilag nem is a régi értelemben, de a valóságban annál inkább, mint a Habsburg-monarchia fennállása idején.” Van ebben a helyzetértékelésben némi dodonaiság (talán szándékolt homály), ám a szerző célja mégis világos: a magyar szuverenitás mindkét oldalról veszélyeztetve van: azaz mind a náci Németország, mind a bolsevik Szovjetunió veszélyt jelent az ország számára. A helyzetünket bonyolítja – teszi hozzá – és még nehezebbé teszi a *leszakadt magyarság* sorsáért való felelősségérzet fenntartása, az itthoni nem magyar kisebbségek méltányos helyzetének biztosítása, valamint a szomszédos államalakulatok politikájának figyelemmel kísérése. Kiemelt fontosságú feladat az is hogy „óvatos és előrelátó, illúzióktól mentes politikával” kell biztosítani

22 I. m. 2.

23 I. m. 25.

24 I. m. 26.

„túlhatalmas szomszédokkal szemben jelenünket és jövőnket”.²⁵ Ha ma élne, Széchenyi bizonyára ezeket a nemzetpolitikai feledatokat tekintené a legfontosabbaknak – erősíti meg a szerző – önmagát is. Útmutatóként idézi meg a nagy magyart a *demokrácia* fogalmának politikai értelmezésével kapcsolatban is. Azt mondja, hogy „Széchenyi a keresztény demokrácia talaján állott, és az emberi egyéniségnek tisztelője volt.” Kiállna ma is ama demokrácia védelmében, amely „nem a francia forradalom vagy más ideológia alapján áll, hanem amelyet a keresztény egyéniség különállása és Isten előtt tökéletesen egyenlő értéke feltételez”.²⁶

Szekfű Gyula politikai-történeti gondolatvilágának egyik nagy eszménye: a magyar kereszténydemokrácia mint politikai és társadalmi életforma ekként található ebben a Széchenyi Istvánról szóló írásában a magyar állami szuverenitás szükségességének kinyilvánításával, valamint a *közvetlen náci és bolsevik veszély* tudatosításának igényével.

Van még egy látványos záró fejezete Szekfű Gyula Széchenyi-képe tartalmi elemeinek sorában. 1939-et írunk (már az Anschluss, az első bécsi döntés és a két zsidóellenes törvény után), midőn Szekfű Gyula szerkesztésében megjelenik a *Mi a magyar?* című tanulmánygyűjtemény, amely élénk visszhangot keltett már akkor is. A szerkesztő nyíltan beszél az előszóban a „kíméletlenül ránk rohanó szellemi áramlatok”-ról, a „veszedelmek igazi nagyságá”-ról, a „propagandák káoszá”-ról s arról, hogy tudós társaival valami „normafélének” szánták ezt a könyvet, „hogy öntudatossá tegye az emberekben magyarságukat, és megóvja őket a tévelygésektől, az illúzióktól, az ingoványba süllyedéstől”.²⁷

A kötetet Szekfűnek *A magyar jellem történetünkben* című, azóta is sokat vitatott, ám kétségkívül szuggesztív és célzatos, terjedelmes történeti esszéje zárja, amelyben a magyar történelem hagyományosan értelmezett, klasszikus menetéből, fordulataiból, eszmei és politikai tanulságaiból állít össze színes képsorozatot. Széchenyi gondolatvilágának itt némileg más oldalát nagyítja föl, mégpedig a vezető nemesi osztály betegsége miatt a *paraszti osztályt legelső helyre tevő államférfit*. Széchenyi szerint – Szekfű interpretálásában – ebben a helyzetben „elő kell venni a magyar parasztságot”, melyben az „ősi erények [...] hamisítatlan monumentális formákban nyugszanak”, bennük él az „ősi magyar jellem”. A szerző indoklása viszont már bizonytalanul csatlakozik ide. „Széchenyi a vezető réteg megjavításáról sem mondott le szívesen, de gondolatainak analíziséből világos, hogy amennyiben a vezető osztályt végképp használhatatlannak találta, a nemzet jövőjét az ’utolsó reménységtől’, a parasztság aktiválásától, történeti szerepének visszaadásától várta.”²⁸ (Kifejezetten fáradt ez az okfejtés

25 I. m. 27.

26 I. m. 28.

27 Szekfű Gyula: A szerkesztő előszava. In *Mi a magyar? Szerkesztette Szekfű Gyula*. Bp., 1939, Magyar Szemle Társaság. [Hasonmás kiadás.] Bp., 1992, Helikon Kft., 7.

28 I. m. 550.

vagy inkább – 1939-et írunk – jó szándékú, nemes, de erősen propaganda ízű: vajon mi lehetett a parasztság történelmi szerepe, amit valamikor valakik *elvettek* tőle?)

Megjelent még *Széchenyi mai jelentősége* címmel egy cikke 1941-ben a Katona Jenő szerkesztette *Jelenkor* című kétheti lapban (a szerkesztőbizottságnak Szekfű is tagja), ez azonban nem új írása, hanem az egyik, már tárgyalt, korábbi (1935-ben megjelent) *A mai Széchenyi* című antológia bevezető tanulmánya második részének rövidített változata.²⁹ Mindenesetre a háborús helyzetben ennek is figyelemfelkeltő ereje volt.

Bő két évtizednyi munkássága Széchenyivel kapcsolatos nézetrendszerét vizsgálva összegzésként azt kell megállapítanunk, hogy a történész (és valójában az értelmiség politikai közhangulatát is folyamatosan befolyásoló esszét és publicisztikát is író) Szekfű Gyula legfontosabb igazodási pontja és történelempolitikai irányítóje mindvégig gróf Széchenyi István erkölcsi nagysága és konzervatív reformrendszere volt. Hol történeti, hol esszébeli, hol publicisztikai témaként, írói tárgyként szerepel, ám előtérbe kerülése okaként és funkciójaként minden esetben az *eszményi iránymutató* és az abszolút mérce szerepét kell megjelölnünk. (Vö. *Széchenyi mai jelentősége*.) Nagy szellemi erővel és írói színességgel ábrázolta hőseit, amivel hozzá tudott járulni ahhoz, hogy gróf Széchenyi István a trianoni Magyarországon is valóságos élmény legyen. Elsősorban azazal, hogy Széchenyi a mélyreható társadalmi és gazdasági átalakulásokat morális, sőt keresztény alapokon, mindenkire érvényesen ismerte el és szorgalmazta, viszont óva intett a radikális, netán a forradalmi gondolkodástól és cselekvéstől. S ugyanezt ajánlotta – önisméltó makacssággal – a két világháború közötti műveiben Szekfű Gyula is a magyar kormányzó erőknek, a magyar társadalomnak, az egész nemzetnek.

Természetesen hiába, reménytelen várakozásokkal s növekvő keserőséggel.

29 Szekfű Gyula: *Széchenyi mai jelentősége*. *Jelenkor*, 1941. szeptember 1., 1-2.

Kedves Barátunk!

**Kérjük támogassa folyóiratunk megjelenését
személyi jövedelemadója 1 százalékaival!**

**Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány
18223086-2-41**